

Právní sbírky v Tóře*

Jiří Kašný

Narativní a právní texty v Tóře jsou v řadě případů nesnadno rozlišitelné, avšak mezi právní úseky v Tóře zjevně patří ustanovení sdružená do právních sbírek, k nimž se počítá především Desatero, Kniha smlouvy a Deuteronomistický zákoník, dále Zákon svatosti a právo v knize Numeri. A právě tyto právní sbírky budou předmětem zkoumání tohoto článku.

Metoda zkoumání těchto sbírek navazuje na sociálně kritickou metodu. Před sto lety Max Weber četl Bibli jako sociolog, uplatnil přitom sociálně kritickou metodu a dospěl k zajímavým závěrům. Co se týká práva, napsal, že právní sbírky v Tóře nemohou být produktem neustále putujících nomádů, ale spíše odpovídají usedlé zemědělské venkovské společnosti, která žije v interakci s lidmi ve městech, a vykazuje prvky peněžní ekonomiky. Rovněž pozoroval, že židovské náboženství a židovské náboženské povinnosti významně ovlivňovaly vztahy v místní obci a v širší pospolitosti; moderní sklon k oddělování náboženského života od života v obci byl neznámý.¹ Sociálně kritická metoda umožňuje v tomto článku analyzovat právní sbírky v Tóře tak, jak jsou v tomto posvátném textu sepsané, a zároveň perspektivou právní teorie zkoumat, nakolik jednotlivé normy vytvářejí právní instituty, a tak drží obec, která žije podle tohoto práva, jako poměrně bezpečné, prosperující a smysluplné prostředí k žití, a naopak nakolik žití v rozporu s tímto právem, nebo bez práva směřuje k rozpadu identity jednotlivců a k zániku obce. Zkoumání právních aspektů samozřejmě nevylučuje ani nenahrazuje studium historicko-kritických a teologických aspektů, ale vede s nimi dialog.

* Článek byl zpracován na základě podpory Internal Grant Policy of the Anglo-American University v Praze pro rok 2015–2016.

¹ Max WEBER, *Ancient Judaism*, New York: The Free Press, 1967, s. 61–89.

1. DESATERO

Mezi právními sbírkami v Tóře zaujímá výjimečné místo Desatero. Jeho text je zachycen na dvou místech, a sice v knize Exodus (Ex 20,2–17) a v knize Deuteronomium (Dt 5,6–21). Mluvčím, který vyhláší Desatero, jak je zachyceno v knize Exodus, je Hospodin,² v knize Deuteronomium je Desatero vyhlášeno prostřednictvím proroka Mojžíše, v obou případech je Desatero darem Hospodinovým. Zatímco u okolních národů bylo obvyklé, že zákony vyhlášoval panovník, v případě vyhlášení Desatera Mojžíš nevystupuje v roli panovníka, ale vystupuje jako prorok. Ani Hospodin nevystupuje při vyhlášení Desatera jako monarcha, ale nabízí a uzavírá s lidem Izraele smlouvu, a na základě této smlouvy s lidem Izraele je založena legitimita jednotlivých norem Desatera.³ V Exodusu uzavření smlouvy předchází vyhlášení Desatera, podobně v Deuteronomiu Mojžíš zmiňuje nejprve uzavření smlouvy a potom vyhláší Desatero. Další zmínka o Desateru je ve 34. kapitole knihy Exodus, kde se píše o obnově smlouvy, která je označena jako Deset slov – Desatero přikázání.⁴

Adresátem Desatera je v obou případech lid Izraele vysvobozený z života v otroctví v Egyptě.⁵ Stanovit dobu, kdy bylo Desatero zformulováno do podoby, jak ho čteme v Tóře, zda k tomu došlo ještě v době putování z Egypta, nebo v předexilním období, nebo až po exilu, se dosud přesvědčivě nepodařilo.⁶ Z hlediska metody zkoumání práva je možné pozorovat, že Desatero nejlépe koresponduje se společností Izraele během osmého až šestého století př. n. l.⁷ Desatero totiž obsahuje normy, které stanoví základní právní rámec jednání Izraelitů vůči Hospodinu a mezi sebou navzájem. Všechna přikázání jsou formulovaná

² Ex 20,1. Srov. také Ex 31,18 a Ex 32,16.

³ Srov. Jiří KAŠNÝ, „Základ legitimacy práva v hebrejské Bibli,“ *Revue církevního práva*, 2014, č. 3 [59], s. 21–35.

⁴ Ex 34,28. Srov. také Dt 4,13 a Dt 10,4.

⁵ Jan HELLER, *Hlubinné vrty: Rozbory biblických statí a pojmů*, Praha: Kalich, 2008, s. 223: „Desatero je především dokumentem svobody, který Hospodin daroval svému lidu vysvobozenému z Egypta.“

⁶ Srov. Yair HOFFMAN, „The Status of the Decalogue in the Hebrew Bible,“ in *The Decalogue in Jewish and Christian Tradition*, ed. Henning Graf Reventlow – Yair Hoffman, New York: T & T Clark, 2012, s. 34–36, a HELLER, *Hlubinné vrty*, s. 186–190.

⁷ John BARTON, *Etika a Starý zákon*, Jihlava: Mlýn, 2006, s. 10 a 13. Barton soudí, že z hlediska etického obsahu a formy je Desatero určeno především svobodným mužům, kteří spravovali Izrael v osmém až šestém století př. n. l.

v apodiktické formě, a tím je tato právní sbírka jedinečná v celé Tóře, jelikož ostatní zákoníky obsahují normy jak v apodiktické, tak i kasuistické formě. Zákazy, či příkazy Desatera jsou gramaticky formulované ve druhé osobě jednotného čísla, jsou adresované muži, jednotlivci.⁸ Při prvním čtení by se mohlo zdát, že normy Desatera jednoduše stanoví standardy jednání pro jednotlivce. Desatero však stanoví právní rámec vzájemných vztahů v obci. Dodržovat, nebo porušit tyto normy může jednatel právě jen ve vztahu k druhým, ať už k lidem nebo k Hospodinu. Desatero předpokládá a vyžaduje kritickou a aktivní vzájemnou angažovanost v obci, uplatňuje se v obci, a vytváří tak společnost založenou na těchto příkázáních.⁹ Kompaktní formulace jednotlivých příkázání Desatera neobsahuje tresty za jejich překročení. Avšak Tóra na různých místech stanoví tresty, a tím garantuje vymahatelnost i těchto příkázání.

Z hlediska moderního právního jazyka práv a povinností jsou v textu Desatera explicitně uloženy právě jen povinnosti. Nakolik se jedná o povinnosti uplatňované v obci, je možné vyčíst z jednotlivých explicitních povinností implicitního práva. Nejde ani tak o povinnosti silnějších vůči slabším, jako spíše o povinnosti těch, kdo jsou v pozici odpovědných vůči těm, kdo se ocitli v situaci bezbranných a odsunutých na okraj, či až za okraj společnosti. Následující tabulka je pokusem o přeložení povinností Desatera do současného jazyka práv a svobod. Jedná se o překlad v přeneseném slova smyslu, který slouží zároveň jako interpretace.¹⁰

Ex 20,2–17 (zkráceně) v jazyku povinností	Text v jazyku práv
Já jsem Hospodin Tvůj Bůh, ... nebudeš mít jiného Boha mimo mne ... nezobrazíš si Boha zpodoběním ničeho...	Každý Izraelita má právo nebýt podřízen žádnému jinému bohu vyjma Hospodina.

⁸ Edward GREENSTEIN, „The Rhetoric of the Ten Commandments,“ in *The Decalogue in Jewish and Christian Tradition*, ed. Henning Graf Reventlow – Yair Hoffman, New York: T & T Clark, 2012, s. 3–4.

⁹ Dominik MARKL, *Der Dekalog als Verfassung des Gottesvolkes: Die Brennpunkte einer Rechtshermeneutik des Pentateuch in Ex 19–24 und Dt 5*, Freiburg: Herder, 2007.

¹⁰ Srov. Stanislav SOUSEDÍK, *Svoboda a lidská práva*, Praha: Vyšehrad, 2010, s. 23–24, a také „překlad“ Desatera do jazyka hodnot a právních důsledků in Papežská biblická komise, *Bible a morálka: biblické kořeny křesťanského jednání*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, čl. 30 a 31.

Nezneužiješ jména Hospodina.	Právo nebýt nucen zneužít jména Hospodinova.
Pamatuj na den odpočinku, že ti má být svatý...	Bližní má právo na den odpočinku.
Cti svého otce i matku...	Stárnoucí rodiče mají právo na respekt a péči od svého dospělého syna.
Nezabiješ.	Bližní má právo na nedotknutelnost a ochranu svého života.
Nesesmilníš.	Bližní má právo na nedotknutelnost svého manželství a garanci legitimacy svého potomstva.
Nepokradeš.	Bližní má právo na ochranu soukromého majetku.
Nebudeš křivě svědčit.	Bližní má právo na pravdivé svědectví druhých před soudem.
Nebudeš dychtit po cizí ženě.	Bližní má právo na ochranu své manželky.
Nebudeš dychtit po cizím majetku.	Bližní má právo na ochranu svého majetku.

Cílem tohoto pokusu o „překlad“ přikázání do jazyka práv není způsobení Desatera do současné situace, ale uschopnění dnešního čtenáře, pro kterého je pravděpodobně typická „mentalita práv“, vstoupit do Desatera, jak je zachyceno v Tóře. První přikázání souvisí s právem, které si Izraelité nárokovali ve vztahu k okolním národům, a sice právo nebýt nucen k uctívání jejich místních bohů, a to ani na jejich území. Desatero ukládá povinnosti dospělému Izraelitovi, a proto čtvrté přikázání není výchovným pravidlem, které má vést malé i dospívající potomky k poslušnosti vůči rodičům – vychovatelům, ale ukládá povinnost už dospělému synovi, aby se postaral o své stárnoucí rodiče v případě nemoci, stáří a smrti. Přikázání „nesesmilníš“ chrání nedotknutelnost manželského vztahu mezi manželem a manželkou, a tím zároveň mezi těmito dvěma jako otcem a matkou, a tak také chrání a garantuje legitimitu potomků.¹¹ Poslední dvě normy se zpravidla překládají slovesem „nebudeš dychtit“, avšak v právním kontextu se nejedná pouze o zákaz „myšlenek“ a „úmyslů“. Tyto normy zakazují strojení úkladů a intrikaření za

¹¹ STOV. HELLER, *Hlubinné vrty*, s. 215.

účelem nespravedlivého znehodnocení, či odcizení rodiny a všeho, co právem náleží druhému.¹²

Oba texty Desatera v Tóře se od sebe liší jen nepatrně. Z hlediska tohoto článku stojí za pozornost rozdíl v příkázání ohledně dne odpočinku, kde se jednotlivé texty liší v délce a v argumentaci. Exodus argumentuje náboženským odkazem na Hospodinovo dílo stvoření v šesti dnech a na sedmý den odpočinku, který je proto svatý, tj. náleží Hospodinu. Deuteronomium odkazuje na sociální a historickou zkušenost, když explicitně zdůrazňuje moment odpočinku v životě Izraelity a jeho rodiny i v životě jeho otroků a otrokyní, a argumentuje, že den odpočinku je připomínkou na otroctví v Egyptě, kde se Izraelité netěšili tomuto privilegovanému dni odpočinku, a hlavně je to památka vysvobození z egyptského otroctví ke svobodě v zaslíbené zemi.

Ex 20,8–11

8: Pamatuj na den odpočinku, že ti má být svatý.

9: Šest dní budeš pracovat a dělat všechnu svou práci.

10: Ale sedmý den je den odpočinku Hospodina, tvého Boha. Nebudeš dělat žádnou práci ani ty ani tvůj syn a tvá dcera ani tvůj otrok a tvá otrokyně ani tvůj býk a tvůj osel, žádné tvé dobytče ani tvůj host, který žije v tvých branách.

11: V šesti dnech učinil Hospodin nebe i zemi, moře a všechno, co je v nich, a sedmého dne odpočinul. Proto požehnal Hospodin den odpočinku a oddělil jej jako svatý.

Dt 5,12–15

12: Dbej na den odpočinku, aby ti byl svatý, jak ti přikázal Hospodin, tvůj Bůh.

13: Šest dní budeš pracovat a dělat všechnu svou práci.

14: Ale sedmý den je den odpočinku Hospodina, tvého Boha. Nebudeš dělat žádnou práci ani ty ani tvůj syn a tvá dcera ani tvůj otrok a tvá otrokyně ani tvůj býk a tvůj osel, žádné tvé dobytče ani tvůj host, který žije v tvých branách, aby odpočinul tvůj otrok a tvá otrokyně tak jako ty.

15: Pamatuj, že jsi byl otrokem v egyptské zemi a že tě Hospodin, tvůj Bůh, odtud vyvedl pevnou rukou a vztaženou pravicí. Proto ti přikázal Hospodin, tvůj Bůh, dodržovat den odpočinku.

¹² Srov. Papežská biblická komise, *Bible a morálka: biblické kořeny křesťanského jednání*, čl. 26.1, a HELLER, *Hlubinné vrty*, s. 222. Na druhou stranu někteří odborníci na základě slovní analýzy docházejí k přesvědčení, že se zde zakazují myšlenky a touhy. Viz přehled této diskuze in David BAKER, *Tight Fist or Open Hands? Wealth and Poverty in Old Testament Law*, Cambridge: Eerdmans, 2009, s. 30–36.

Rozdíl v textu a v argumentaci mezi verzí Desatera z knihy Exodus a verzí z knihy Deuteronomium otevírá otázku ohledně právní hermeneutiky Desatera a jednotlivých přikázání.¹³ Opakovaný důraz na zachycení Desatera na kamenných deskách na jedné straně naznačuje jeho stabilitu a neměnnost.¹⁴ Na druhou stranu dvě rozdílné verze téhož zákona dokládají Mojžíšovu prorockou úlohu při zachovávání tohoto zákona i při jeho aktualizaci v nové situaci.¹⁵ Jako odpověď na pozdější neplnění smlouvy lidem Izraele budou proroci kázat o trestech za neplnění smlouvy¹⁶ a o nové smlouvě, kterou Hospodin s lidem Izraele uzavře a vepíše jim ji do srdce, a tak bude tato smlouva založena nejen na textu zapsaném v kameni, ale zároveň na vnitřní oddanosti a svobodě.¹⁷

Jednotlivá přikázání Desatera nacházejí odezvu v Tóře, v Prorocích i ve Spisech.¹⁸ Kromě dvou zmiňovaných míst se však text Desatera neopakuje v žádné jiné knize hebrejské Bible. Desatero je zcela jedinečným právním textem, co se týká formy i historického významu. Není možné ho snadno a jednoznačně zařadit podle kritérií moderního práva, protože kromě náboženských norem obsahuje normy z rodinného práva, majetkového práva, soudního procesního práva a sociálního práva. Desatero patří k náboženskému právu. To ale naprosto neznamená, že zavazuje pouze věřícího jednotlivce v jeho soukromém náboženském životě. Desatero zavazuje jednotlivce vždy jako člena obce a stanoví právní rámec vzájemných vztahů v obci. Dodržovat, nebo porušit tyto normy může jednatel právě jen ve vztahu k druhým, ať už k lidem, nebo k Hospodinu. Desatero předpokládá život v obci a umožňuje vznik obce založené na těchto přikázáních/principech.

2. KNIHA SMLOUVY

Za nejstarší mezi sbírkami práva v hebrejské Bibli je považovaná Kniha smlouvy (či Zákoník smlouvy), která je tak pojmenovaná v Ex 24,7.

¹³ Detailní výčet rozdílů in Heller, *Hlubinné vrty*, s. 190–193.

¹⁴ Srov. Ex 24,12; Ex 32,15–16.19; Ex 34,1; Dt 5,22.

¹⁵ Srov. Dominik MARKL, „The Decalogue in History: A Preliminary Survey of the Fields and Genres of Its Reception,“ *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte* 18 (2012): 279–280.

¹⁶ Srov. Jer 7,23–28; 11,4–8.

¹⁷ Srov. Jer 31,31–33; 32,37–41.

¹⁸ HOFFMAN, „The Status of the Decalogue in the Hebrew Bible,“ s. 36–38.

Text Knihy smlouvy je zařazen v Tóře do Druhé knihy Mojžíšovy (Ex 20,22–23,33) v souvislosti s uzavřením smlouvy mezi Hospodinem a lidem Izraele a ustanovením Mojžíše jako proroka a prostředníka.¹⁹ Kniha smlouvy nezmiňuje instituci soudů explicitně, ale implicitně s ní počítá, když vyhláší procesní normy k rozhodování obvinění a sporů. Kniha smlouvy rovněž nezmiňuje instituci kněží, ale stanoví pravidla k bohoslužbě, která se měla vykonávat na (více různých) místech, která ustanovil Hospodin. Ustanovení v Knize smlouvy nezmiňují instituci krále a ani ji implicitně nepředpokládají. Právní úprava v Knize smlouvy odpovídá období příchodu Izraelitů do zaslíbené země a postupnému osídlování země podle kmenového rozdělení.²⁰ Původ Knihy smlouvy může sahát pravděpodobně do doby před ustanovením království v Jeruzalémě před rokem 1000 př. n. l., i když je možné formulovat i argument pro mnohem mladší redakci Knihy smlouvy a její časové zařazení až do doby babylonského exilu, kde by Kniha smlouvy byla zákoníkem pro život v diaspoře.²¹

Ustanovení Knihy smlouvy mají zřetelně personální charakter, zavazují právě jen lid Izraele, který je stranou ve smlouvě s Hospodinem. Kniha smlouvy má také specifickou souvislost s územím. Součástí smlouvy je totiž Hospodinovo zaslíbení Izraelitům, že v rámci naplňování smlouvy ho uvede na území, které pro něj připravil a ze kterého vypudí tamní obyvatele, kteří tam dříve žili.²² Smlouva ukládá Izraelitům, že budou uctívat Hospodina na stanovených místech stanoveným způsobem. Dodržování smlouvy zároveň slibuje Hospodinovo požehnání lidu Izraele v zaslíbené zemi: „Hospodin požehná tvému chlebu a tvé vodě: Vzdálím od tebe nemoc, ve tvé zemi nebude ženy, která by potratila nebo která by byla neplodná; obdařím tě plností let“ (Ex 23,25–26).

Ustanovení Knihy smlouvy jsou zářamovaná do několika úvodních apodiktických nařízení o bohoslužbě a závěrečných zaslíbeních, ale jinak nejsou většinou kasuistická ustanovení nijak zřetelně tematicky utříděná a ani si nedělají nárok na úplnost. Kniha smlouvy obsahuje nařízení ohledně oltářů a svatyní, ustanovení o hebrejských otrocích, ustanovení

¹⁹ Ex 20,18–21 a 24,1–9.

²⁰ Srov. Joz 13,1–23,16.

²¹ Tento spíše ojedinělý názor na historický původ Knihy smlouvy v době babylonského exilu odůvodňuje John van SETERS, *A Law Book for the Diaspora: Revision in the Study of the Covenant Code*, Oxford: Oxford University Press, 2003.

²² Ex 23,20–33.

o zločinech trestaných smrtí, ustanovení o náhradě škody za ublížení a nedbalost, ustanovení o trestech a náhradě škody v případě vloupání, krádeže, zničení pole a úrody, ustanovení o odpovědnosti za svěřené majetek, ustanovení pro případ svedení mladé, neprovdané ženy, ustanovení o čarodějnictví, bestialitě a modloslužebnictví, příkázání chránící znevýhodněné, konkrétně cizince, vdovy, sirotky, chudé a dlužníky, nařízení o respektu k Hospodinu a k nadřízenému a o obětech, nařízení ohledně respektování cti, pravdomluvnosti ve sporech, nezaujaté spravedlnosti, dále nařízení, která zakazují podvod, úplatek a utlačování cizinců, nařízení ohledně odpočinku sedmého roku a sedmého dne a ustanovení o třech výročních Hospodinových slavnostech, tj. slavnost nekvašených chlebů, slavnost týdnů, tj. zahájení žní, a slavnost dožíněk. Kniha smlouvy je zakončena zaslíbeními a výzvami k dodržování ustanovení.

Kniha smlouvy obsahuje mj. kasuistické normy pro případy provinění a zločinů a pro potrestání viníka a odškodnění poškozeného. Při vyměřování trestů se bere zřetel na to, zda bylo ublíženo jinému člověku, nebo zda byla způsobena věčná škoda, nebo zda zlý čin zasáhl do oblasti Hospodinových nároků. V případě ublížení druhému člověku je základním měřítkem trestu vyváženost mezi ublížením a trestem podle pravidla: „Oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu, spáleninu za spáleninu, modřinu za modřinu, jizvu za jizvu“ (Ex 21,24). Zároveň se však bere ohled na úmysl, nepozornost, nebo náhodu při spáchání zločinu. Trest smrti je stanoven za úkladnou vraždu, za fyzické násilí, či zlořečení vůči rodičům a za násilí proti svobodě druhého, tj. za zvlášť těžké zločiny, při kterých se navíc oběť (zpravidla) nemůže domáhat potrestání pachatele zločinu a zůstává tak na druhých, aby obvinili, soudili a potrestali pachatele. V případě způsobení věčné škody Kniha smlouvy zpravidla stanoví povinnost odpovídajícího naturálního nebo peněžního odškodnění.

Řada ustanovení Knihy smlouvy má jako společného jmenovatele sociální spravedlnost. Ani v tomto zákoníku však biblické právo nepoužívá „jazyk práv“, jak je to typické pro moderní a současné právo. Kniha smlouvy mluví převážně jazykem povinností. Např. nestanoví právo nádeníka na spravedlivou mzdu, ale povinnost zaměstnavatele vyplácet včas spravedlivou mzdu. Zákoník typicky ukládá těm, kdo jsou v pozici odpovědnosti, aby jednali spravedlivě a ohleduplně vůči těm, kdo se ocitli v situaci bezbranných, či vyloučených ze společnosti. Mezi tako-

vými bezbrannými, či vyloučenými ať už z hlediska ekonomického, společenského nebo soudně-procesního jsou opakovaně jmenováni cizinci, vdovy a sirotci.²³ Dynamika sociální spravedlnosti pak nespočívá v paternalistické starostlivosti o chudé, ale v pozorné podpoře potřebných, aby se mohli nakonec starat o sebe a dostat se z nouze. Např. hebrejský otrok je povinen sloužit šest let, ale potom má právo se rozhodnout, jak dál naloží se svým životem (Ex 21,1–6). Kniha smlouvy nevyzývá bohaté a mocné, aby se vzdali svých spravedlivých nároků, ale ukládá každému, aby v případě sporu respektoval procesní nařízení: Ve sporu se Izraelita nesmí přidat k většině, když většina páchá nepravost. Kniha smlouvy rovněž zakazuje převracet právo ubožáka v jeho sporu, ale zároveň zakazuje nadřazovat ve sporu nemajetnému. Kniha smlouvy obsahuje prvky spravedlivého procesu, který garantuje žalobci i žalovanému právo na obhajobu.

Kniha smlouvy – zákoník smlouvy provází lid Izraele na cestě z otroctví, kde museli žít podle zákonů cizího panovníka, při vstupu do zaslíbené země, do života ve svobodě založené na smlouvě s Hospodinem. Vzpomínka na život v otroctví je opakující se výzvou k respektování Knihy smlouvy. Kniha smlouvy je základem svobodného života v nové zemi a konečně garantuje převzetí této země do dědictví.²⁴ Ustanovení Knihy smlouvy zavazují všechny Izraelity, a zvlášť těm, kdo by se ocitli v nouzi a na okraji, umožňují spravedlivě se včlenit do života v obci. Život podle ustanovení Knihy smlouvy slibuje prosperitu a Hospodinovo požehnání v nové zemi (Ex 23,25–26).

3. DEUTERONOMISTICKÝ ZÁKONÍK

Deuteronomistický zákoník (Dt 12–26)²⁵ pravděpodobně souvisí s knihou zákona, která byla nalezena v Jeruzalémě za vlády judského krále Jošijáše kolem roku 621 př. n. l.²⁶ Tento zákoník je zjevně spojen

²³ Např. Ex 22,20–23.

²⁴ Srov. Ex 23,29–31. Göran LARSSON, *Bound for Freedom: The Book of Exodus in Jewish and Christian Traditions*, Peabody: Hendrickson Publishers, 1999, s. 156–183.

²⁵ Deuteronomistický zákoník začíná slovy „Toto jsou nařízení a práva, která budete bedlivě dodržovat v zemi, kterou ti dal Hospodin...” (Dt 12,1). Přehledný rozbor Deuteronomistického kodexu in Jiří BENEŠ, *Směrnice a řády: Zákoník v Páté knize Mojžíšově*, Praha: Advent-Orion, 2012.

²⁶ Srov. 2 Král 22,3–23,3.

s Jošijášovou reformou, vychází z ní a umožňuje její uskutečnění. Jošijášova reforma počítala s potvrzením soudní moci a především směřovala k centralizaci kultu, upevnění role krále a královského dvora a včlenění prorockého úřadu mezi instituce, které vykonávaly moc v zemi.²⁷ Tato reforma nachází ozvěny rovněž v knihách zadních proroků. V prorokování Sofonjáše je možné číst výzvu k reformě života lidu i k reformě kněžského a prorockého úřadu, a to všechno v souvislosti s obnovením smlouvy.²⁸ Jeremjášův prorocký úřad alespoň ve svém prvním období je rovněž spojen s vládou a reformou krále Jošijáše.²⁹ Kniha Nahum zachycuje další prorocké slovo, které je ve službě Jošijášovy reformy, a povzbuzuje lid k naději na konec nebezpečí a násilí ze strany Asyřanů.³⁰ Přes všechny inovace je zřejmé, že redaktorovi Deuteronomistického zákoníku záleželo na tom, aby ospravedlnil tento zákoník jako ten, který je autenticky založen na smlouvě Hospodina s Izraelem, a byl zprostředkován skrze proroka Mojžíše. Některé části tohoto zákoníku mohou mít kořeny v dřívějších obdobích, i když text tohoto zákoníku, tak jak je v Tóře, nese stopy redakce z babylonského exilu.³¹

Název Páté knihy Mojžíšovy – Deuteronomium – pochází z řeckého Deuteromion, tj. druhý zákon, a odkazuje na termín použitý v řeckém překladu hebrejské Bible (Septuaginta), v sedmnácté kapitole této knihy, kde je stanovena povinnost krále pečovat o knihu zákona: „Když dosedne na svůj královský trůn, dá si napsat do knihy opis tohoto zákona (δευτερονόμιον) ... bude jej mít u sebe a bude v něm číst po všechny dny svého života“ (Dt 17,18–19). Zatímco řecké slovo δευτερονόμιον znamená druhý zákon, originální hebrejský termín na tomto místě (mišneh) znamená zdvojení, opakování, tzn. opis zákona, nikoli druhý, tj. jiný zákon.

Právní sbírky Kniha smlouvy i Deuteronomistický zákoník jsou kladeny vedle Desatera jak v knize Exodus, tak i v knize Deuteronomium. Každý z těchto tří textů má pravděpodobně svou vlastní historii, dříve

²⁷ 2 Král 21,26–23,30. Srov. také 2 Kron 34,1–35,26 a Marvin SWEENEY, *King Josiah of Judah: The Lost Messiah of Israel*, Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 315–323.

²⁸ Srov. Sof 1,1; 3,3–5 a 3,11–20. Nadpis knihy Sofonjáš zařazuje činnost tohoto proroka do začátků vlády mladého krále Jošijáše kolem roku 630 př. n. l.

²⁹ Podle odkazů v knize Jeremjáš lze soudit, že Jeremjáš prorokoval v letech 627–587 př. n. l. (Jer 1,1–3; 3,6 a 25,3). Srov. také 2 Kron 35,25.

³⁰ Zvláště Nah 2,1–3. Město Ninive, na něž odkazuje tato kniha, padlo v roce 612 př. n. l.

³¹ Bernard LEVINSON, *Deuteronomy and the Hermeneutics of Legal Innovation*, Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 3–20.

než se stal součástí jednoho celku Tóry. Co se týká uspořádání obsahu, dá se říci, že Kniha smlouvy obsahuje podobná ustanovení jako Desatero a každý z těchto dvou zákoníků sleduje své vlastní uspořádání, zatímco Deuteronomistický zákoník je tematicky uspořádaný do značné míry paralelně podle uspořádání Desatera.³² Nejsnadněji se to ukáže v tabulce:

Desatero: Dt 5,6–21	Deuteronomistický zákoník Dt 12–26
5,6–7: Já jsem Hospodin Tvůj Bůh, ... nebudeš mít jiného Boha	12,1–31–14,27: Bohoslužebná ustanovení
5,11: Nezneužiješ jméno Hospodina	
5,12–15: Dbej na den odpočinku	14,28–16,17: Slavení třetího a sedmého roku
5,16: Cti svého otce i matku	16,18–18,22: Ustanovení o autoritě soudů, krále, kněží a proroků
5,17: Nezapíješ	19,1–22,8: Ochrana života
5,18: Nesesmilníš	22,13–22,30 a 24,1–5: Ochrana cti ženy
5,19: Nepokradeš	24,6–24,22: Ochrana majetku a potřebných
5,20: Nebudeš křivě svědčit	25,1–3: Procesní a trestní ustanovení
5,21a: Nebudeš dychtit po cizí ženě	25,5–10: Levirátní zákon
5,21b: Nebudeš dychtit po cizím majetku	25,13–16: Obchodní právo

Deuteronomistický zákoník je srovnatelný s Knihou smlouvy, i když texty těchto dvou zákoníků zdaleka nejsou doslovnými kopiemi. Text Deuteronomistického zákoníku je na první pohled delší. Jen zřídka je některá formulace konkrétního ustanovení v Deuteronomistickém zákoníku kratší než stejné ustanovení v Knize smlouvy, jako je tomu např. s ustanoveními pro soudní řízení v Dt 16,19 a Ex 23,2.6–8. Naopak text Deuteronomistického zákoníku obsahuje právo zpravidla v obsáhlejší formě ve srovnání s Knihou smlouvy a tento rozdíl je zvlášť patrný v bohoslužebných předpisech. Obsahově Deuteronomistický zákoník i Kniha

³² Stephen KAUFMAN, „The Structure of the Deuteronomic Law,“ *MAARAV* 1.2 (1978–79): 108–110 a Georg BRAULIK, *Die Deuteronomischen Gesetze und der Dekalog: Studien zum Aufbau von Deuteronomium 12–26*, Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 1991, s. 116. Kaufman a později Braulik soudí, že seřazení deseti přikázání v Desateru bylo použito jako vzor k uspořádání právních ustanovení v Deuteronomistickém zákoníku.

smlouvy upravují stejné oblasti činností a vztahů. Rozdíly mezi oběma zákoníky nejsou kontradiktorní, ale spíše komplementární. Porovnání příkázání o svátečním dnu v Desateru v knize Exodus a Deuteronomium ukazuje, že text Deuteronomia je zřetelněji zaměřen na sociální oblast, jak obsahově, tak i argumentačně, a podobnou tendenci je možné vystopovat i při srovnávání Deuteronomistického zákoníku s Knihou smlouvy.³³ Např. podle Deuteronomistického zákoníku má majitel hebrejského otroka povinnost poté, co otrok odslouží šest let, propustit ho na svobodu a k tomu ho ještě „štědře obdařit ze svého stáda, ze svého humna i ze svého lisu“ (Dt 15,13–14). Podle Knihy smlouvy má majitel povinnost otroka po šesti letech služby propustit, ale nestanoví, že by otrok dostal s sebou víc, než si do služby přinesl (Ex 21,2–4).

Dt 16,18–18,22 zcela jedinečně v kompaktní formě a explicitně upravuje výkon úřadů veřejné moci, tj. výkon soudní moci, královské moci, výkon kněžského úřadu a výkon prorockého úřadu. Na rozdíl od Knihy smlouvy je v Deuteronomistickém zákoníku uspořádání jmenovaných úřadů výrazně centralizováno. Deuteronomistický zákoník je připraven spíše pro život ve městě, zatímco Kniha smlouvy je orientovaná pro zemědělský život na vesnicích.³⁴ Výkon soudní moci směřuje k centralizaci.³⁵ Role krále se ve srovnání s Knihou smlouvy objevuje nově, je výrazně podřízena zákonu a je vykonávána podle zákona. Kult v jednotlivých místních svatyních je zrušen a je zaveden kult v jedné centrální svatyni. Poslání proroků je zřetelně institucionalizováno. Žádný ze zmiňovaných úřadů – soudy, král, úřady kněží a proroků – si nesmí dělat přednostní nárok na výkon moci, ať už na základě tradice, postavení, dědičnosti, či věku nositele daného úřadu, nebo na základě jiných výjimečností a privilegií. Tyto úřady veřejné moci nejsou podřízeny jeden druhému, ani nejsou odvozeny jeden od druhého. Třebaže jsou tyto úřady, co se týká autority, nezávislé a autonomní, tvoří spolu jednu vládu v Izraeli. Co je spojuje, je skutečnost, že jsou konstituovány a vykonávány podle Tóry.³⁶

Podřízení soudů, krále, kněží a proroků Tóře není omezeno na moderní význam právního státu, kde jednotlivé vládní úřady vykonávají svoji moc podle zákona. Respektování práva obecně i výkon moci jednotlivých úřadů v Izraeli podle Deuteronomistického zákoníku je vyjá-

³³ Rolf RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, Praha: Vyšehrad, 2003, s. 199–201.

³⁴ J. David PLEINS, *The Social Visions of the Hebrew Bible*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2001, s. 60.

³⁵ LEVINSON, *Deuteronomy and the Hermeneutics of Legal Innovation*, s. 23–52 a 98–143.

dřením loajality vůči Hospodinu. V historickém kontextu Jošiášovy reformy je takto výlučně chápána loajalita jasným odmítnutím podřízení se každé jiné autoritě. Zatímco Kniha smlouvy opakovaně připomíná vysvobození z Egypta a odmítnutí podřízení se egyptské moci, Deuteronomistický zákoník zdůrazňuje výlučnou věrnost Hospodinu a implicitně odmítá ochotu k podřízení se jakékoli jiné moci.³⁷

Deuteronomistický zákoník končí ve 26. kapitole a následující 27. kapitola v Páté knize Mojžíšově obsahuje sbírku dvanácti kleteb (Dt 27,15–26), které zdůrazňují závaznost a vymahatelnost Hospodinových nařízení a příkazů. Těchto dvanáct výroků má formu apodiktických zákonů, které vyjmenovávají zakázané činy proti Hospodinu, proti rodičům, proti bližním a proti zneužívání druhých zakázanými sexuálními praktikami. Všechny tyto zakázané činy jsou už jednotlivě zmiňované na jiných místech v knize Deuteronomium anebo Leviticus a zde jsou shrnuté do jednoho celku. Formálně každý výrok začíná zvoláním „bud proklet“ a potom následuje formulace zakázané skutkové podstaty. Celý seznam dvanácti apodiktických zákazů je vyhlášen slavnostní formou tak, že lévíjci recitují postupně jednotlivé zákony a izraelský lid každý vyhlášený zákon přijímá zvoláním: „Amen.“ Formou i obsahem připomíná tato sbírka kleteb (malý) trestní zákoník.

4. ZÁKON SVATOSTI

Kapitoly 17–26 v knize Leviticus bývají považovány za další z právních sbírek v pěti svitcích Tóry. Nazývá se Zákon svatosti.³⁸ Obsahuje totiž ustanovení o náboženských a sociálních povinnostech, které jsou spolu spojeny opakující se výzvou: „Budte svatí, neboť já Hospodin

³⁶ Srov. Jiří KAŠNÝ, „Vytváření ústavních principů v hebrejské Bibli,“ *Právník* 3 (2015): 216–228.

³⁷ Petr CHALUPA, *Dynamika smlouvy v deuteronomistickém zpracování dějin: Historické pozadí, projevy a další působení*, Olomouc: CMTF UP, 2008, s. 101: „Zvláštností úcty k Hospodinu v Jidsku v 7. stol. (př. n. l.) není samotná teologie smlouvy, ale revolta proti panovnícké a královské ideologii Asyřanů prostřednictvím teologie smlouvy.“

³⁸ Označení *Heiligkeitgesetz* použil, nakolik víme, poprvé August Klostermann v roce 1877 v článku „Ezechiel und das Heiligkeitgesetz“. Viz Rolf RENDTORFF, „Is It Possible to Read Leviticus as a Separate Book?“ in *Leviticus: A Conversation with Mary Douglas*, ed. John Sawyer, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1996, s. 27.

jsm svatý“ (Lv 19,2b).³⁹ Zákon svatosti, jak ho čteme v hebrejské Bibli dnes, byl nejpravděpodobněji uspořádán do tohoto celku až v době po babylonském exilu. Např. zlořečení v Lv 26,27–35 popisují velmi expresivně možné zkušenosti z období exilu. Jiné části toho zákona naopak mají mnohem starší původ a byly součástí právní tradice v Izraeli. Tento kněžský zákoník je možné vidět jako alternativu a náhradu za zničenou instituci království z období monarchie na začátku období druhého chrámu.⁴⁰

Jednotlivá ustanovení této sbírky jsou roztříděna do tematických skupin. Sotva je však možné mezi nimi vystopovat nějaký přesvědčivý řád, což vede k pochybnostem o tom, zda je možné tyto kapitoly považovat za samostatnou právní sbírku. Přesto můžeme číst a zkoumat ustanovení, která jsou obsažená v Lv 17–26 jak jednotlivě, tak i vcelku, a samozřejmě v kontextu knihy Leviticus v Tóře. Každá kapitola Zákona svatosti je uvedena promulgační formulí: „Hospodin promluvil k Mojžíšovi: Mluv k Izraelcům a řekni jim ...“ Jednotlivé zákazy a nařízení jsou zpravidla uváděné apodiktickou, kategorickou formou. Za jejich porušení jsou stanoveny tresty, které zdůrazňují vážnost a vymahatelnost těchto nařízení. Závěrečná věta Zákona svatosti znovu potvrzuje vyhlášení: „Toto jsou nařízení, řády a zákony, jež Hospodin vydal na hoře Sinaji prostřednictvím Mojžíše, aby byl mezi nimi a syny Izraele“ (Lv 26,46).

Obsah Zákona svatosti zahrnuje jednak náboženské normy a také ustanovení spojená s prací a se životem v rodině a v obci. Kapitola Lv 17 obsahuje příkázání, zákazy a tresty, které upravují Hospodinovo výsadní právo nad životem, tentokrát nad životem zvířat. Právo sice dovoluje Izraelitům a cizincům, kteří žijí spolu s nimi, zabíjet zvířata, ale zároveň stanoví, že krev, nositel života v těle, musí být obřadným způsobem vrácena Hospodinu, a tak má být uznáno Hospodinovo svrchované právo nad životem. Za porušení jednotlivých ustanovení je podle závažnosti porušení stanoven buď trest vyobcování ze společenství lidu, nebo obřadní očišťování, nebo jiný přiměřený trest.⁴¹

Kapitoly Lv 18 a 20 jsou obsahově propojeny tak, že Lv 18 obsahuje řád pohlavního života a Lv 20 obsahuje tresty za porušení ustanovení z Lv 18. Promulgační formule na začátku této 18. kapitoly ještě podrobněji vymezuje právo v této oblasti tím, že zakazuje přebírání egyptského

³⁹ Srov. dále Lv 20, 7–8, Lv 20,26 a Lv 11,44–45 a také Ez 36,22–23.

⁴⁰ PLEINS, *The Social Visions of the Hebrew Bible*, s. 61–70, 342–350.

⁴¹ Lv 17,14–16.

a kenaanského práva a místních zvyků, a zároveň vyjadřuje Hospodinův příslib, že ten, kdo bude jednat podle tohoto řádu, bude z něho žít. Právo je tu formulováno formou zákazů určených dospělému muži, které mu zapovídají sexuální vztah (a tím také uzavření manželství) s pokrevními příbuznými v přímé linii, s příbuznými ve vedlejší linii a také s příbuznými na základě sešvagření. Cílem těchto zákazů není jen zapovězení sexuálních vztahů mezi konkrétním mužem a ženou, ale také ochrana a respektování práv třetích stran, protože např. tím, že by muž spal se svou snachou, porušil by práva jejího manžela, svého syna. V Lv 20,10–16 jsou stanoveny tresty, konkrétně trest smrti, za porušení těchto zákazů. V Lv 18,19–23 jsou další zákazy ohledně pohlavního života. Je zakázán styk se ženou v období menstruace, sexuální styk mezi muži a sexuální styk se zvířetem. Mezi tyto zákazy je zařazen také zákaz obětovat vlastní děti místním pohanským božstvům. Za porušení těchto zákazů je stanoven trest vyobcování ze společenství lidu (Lv 18,29 a Lv 20,17–20). Řád pohlavního života je tu vymáhán příslibem i tresty, které jsou v radikálním protikladu. Dodržování řádu je spojeno s příslibem života, porušování řádu je trestáno buď přímo ztrátou života, nebo vyhnáním z obce. V Lv 20 je ještě zřetelněji příslibeno, že dodržování řádu vede k životu a ke svatosti, zatímco porušování ustanovení vede ke smrti.

Kapitola Lv 19 obsahuje rozmanitá ustanovení ohledně každodenního života, činností a vztahů. Některá ustanovení se týkají hospodaření, setby, sázení, sklizně, chovu dobytka a obchodování. Jiná ustanovení upravují řád sociálních a pracovních vztahů tím, že ukládají povinnosti majetným, lépe postaveným a zaměstnavatelům, a tak chrání ty, kdo by se ocitli v obtížné situaci, konkrétně zmiňuje hluché, slepé, nádeníky, chudé, staré a cizince. Další ustanovení v této kapitole se vztahují k řešení sporů u soudů a vyžadují nestrannost, nezájatost a uplatňování spravedlnosti podle práva. Mezi příkazy každodenního života je dvakrát zmíněno: „Budeš milovat svého bližního jako sebe samého“ (Lv 19,18) a „Budeš milovat hosty-cizince jako sebe samého, protože vy jste byli cizinci v Egyptě“ (Lv 19,34). Řada z ustanovení v Lv 19 svým obsahem zřetelně navazuje na Desatero. Avšak kniha Leviticus nezakládá důvody k vynucování těchto ustanovení ani na přímé síle apodiktického příkazu, ani na odkazu na poslušnost Hospodinu, ale na připomenutí zázračného vysvobození z Egypta a na explicitní výzvě: „Buďte svatí, neboť já Hospodin, váš Bůh, jsem svatý“ (Lv 19,2).

Kapitola Lv 21 upravuje podmínky ohledně života a služby áronských kněží. Tato ustanovení mají jak rituální, tak i etický charakter, a jejich dodržování je podmínkou kněžské služby. Text však zdůrazňuje, že nejde jen o dodržování příkazů a zákazů, ale Hospodin je ten, kdo posvěcuje (Lv 21,15). Kapitola Lv 22 upravuje nejdříve, jak a kdy mohou jíst kněží svaté pokrmy, a ve druhé části obsahuje ustanovení ohledně zvířat, která smí být přinášena k oběti.

Kapitoly Lv 23–25 obsahují hlavně ustanovení spojená s kalendářem a se svátky. Nejprve je zopakováno ustanovení o sedmém dni jako dnu odpočinku a bohoslužebného shromáždění. Další ustanovení se týkají svátku paschy a svátku nekvašených chlebů (Lv 23,4–14), svátku letnic (Lv 23,15–21), nového roku (Lv 23,23–25), dne smíření (Lv 23,26–32) a svátku stánků (Lv 23,33–43). Lv 24,1–9 stanoví, že ve svatyni má bez přestání svítit olejová lampa a každý týden se má klást na stůl dvanáct chlebů a kadidlo. K těmto bohoslužebným nařízením nejsou bezprostředně připojeny žádné sankce za jejich případné porušení.

Lv 24,10–23 obsahuje trestní právo jako jakousi vsuvku do bohoslužebných předpisů. Pro Zákon svatosti je tato část uvedena zcela výjimečně narativním příběhem o zneuctění Hospodinova jména. Trestem za takové zneuctění je ukamenování provinilce. Zákon explicitně stanoví, že na vykonání tohoto trestu se mají podílet všichni, kdo slyšeli rouhání. Za zabití člověka je stanoven trest smrti pro provinilce. Za zabití cizího dobytčete je provinilec povinen dát náhradu za způsobenou škodu. Za zmrzačení bližního zákon stanoví přiměřený trest podle pravidla: „Oko za oko, zub za zub“ (Lv 24, 30). Všechna tato trestní ustanovení platí stejně pro Izraelce i pro cizince, kteří žijí spolu s Izraelci: „Budete mít jediné právo jak pro hosta – cizince, tak pro domorodce“ (Lv 24,32). Veřejný rozměr těchto trestních ustanovení je zřetelný např. z povinnosti všech, kdo byli přítomni rouhání, podílet se na výkonu testu ukamenováním. Na rozdíl od Knihy smlouvy (Ex 21,23–25) Zákon svatosti uplatňuje trestní právo rovným způsobem na Izraelity i na hosty – cizince, kteří s nimi žijí v obci.

Kapitola Lv 25 stanoví pravidla pro pravidelné slavení roku odpočinku a milostivého léta. Rok odpočinku se slaví každý sedmý rok, milostivé léto každý padesátý rok. Tato ustanovení mají zároveň sociální, ekologický a náboženský rozměr, a tak směřují k obnovení spravedlivých vztahů v obci, k ohleduplnému hospodaření a k uctívání Hospodina. Co se týká majetku, právo dovoluje prodávání a kupování nemovitého

majetku, půdy a domů, ale zároveň stanoví princip nezczizitelnosti tím, že při příležitosti milostivého léta se majetek vrací do rukou původních rodin.⁴² Podobně Izraelita, který by zchudnul, až by se dostal i se svou rodinou do nádenické služby, má právo se při příležitosti milostivého léta vyvázat ze služby a vrátit se ke svému vlastnictví a do svého domu.⁴³ Pravidla ohledně roku odpočinutí stanoví, že Izraelité mají obdělávat pole a vinice vždy šest let po sobě a sedmý rok mají nechat zemi odpočinout, nesmí ji obdělávat a žít se mají jen tím, co země sama vydá. Zákon svatosti stanoví: „Země bude mít rok odpočinutí“ (Lv 25,5). Rok odpočinutí a milostivé léto jsou zároveň Hospodinovými svátky a Izraelci si při nich mají připomínat svoje vysvobození z Egypta, mají si s uznáním připomínat, že už nejsou otroky, ale svobodní.⁴⁴

Přísliby požehnání, anebo zlořečení zakončují Zákon svatosti v kapitole Lv 26. Obojí, požehnání i zlořečení, jsou vztažené k ustanovením Zákona svatosti; jsou důsledky respektování, nebo nerespektování těchto ustanovení. Respektování pravidel hospodaření, respektování ustanovení ohledně vzájemných vztahů a respektování nároků Hospodinových je spojeno s příslibem dostatečné úrody, s příslibem pokoje a bezpečí v obci a v zemi a s příslibem Hospodinovy přízně: „Budu procházet mezi vámi a budu vám Bohem a vy budete mým lidem“ (Lv 26,12). Naopak zlořečení jsou důsledkem nerespektování ustanovení Zákona svatosti a porušování smlouvy s Hospodinem. Nerespektování ustanovení povede k hladu a nemocem (Lv 26,20), k nejistotě a nebezpečí od nepřátel, k vnějšímu i vnitřnímu rozkladu obce i jednotlivců (Lv 26,27–39) a také k samotě a opuštěnosti od Hospodina (Lv 26,30). Závěrečné věty Zákona svatosti jsou příslibem nadějného významu těchto zlořečení. Čas rozkladu a zkázy může přivést Izraelity ke změně postojů (Lv 26,40). Pro opuštěnou a neobdělávanou zemi budou tyto roky časem odpočinutí (Lv 26,43). Pro Hospodina to bude chvíle připomenutí: „Připomenou jim smlouvu s jejich předky...“ (Lv 26,45).

Náboženská ustanovení, sociální ustanovení a hospodářské a ekologické normy v Zákoně svatosti nejsou od sebe oddělené, nevytváří dva oddělené světy, náboženský a sekulární, jak je to charakteristické pro moderní chápání práva, že totiž náboženství a víra patří do soukromí jednotlivce, zatímco právní normy upravují vnější vzájemné vztahy,

⁴² Lv 25,25–34.

⁴³ Lv 25,39–43 a 53–54.

⁴⁴ Lv 25,55 a Lv 26,2. Ez 46,17 označuje milostivé léto jako „rok osvobození“.

normy hospodaření a ekologie jsou podřízeny výhradně zákonitostem přírodních věd a ekonomiky. Svatost podle Zákona svatosti totiž upravuje tyto oblasti – náboženskou, sociální, hospodářskou a ekologickou – společně a chápe všechny tyto oblasti jako vzájemně propojené.

Zákon svatosti byl tedy nejpravděpodobněji uspořádán do celku, v jakém ho čteme v Tóře, až v době po babylonském exilu. Nekonku-roval Deuteronomistickému zákoníku, ale na začátku období druhého chrámu byl náhradou za zničenou instituci královského úřadu z období monarchie před exilem. Zakotvení tohoto zákoníku v odkazu na Hospodinovu svatost a klíčové postavení kněžského úřadu nijak neomezuji všeobecné zaměření tohoto zákoníku pouze na náboženskou oblast. Zákoník svatosti propojuje uplatňování spravedlnosti v oblasti Hospodinových nároků, v oblasti vztahů v obci, v oblasti hospodaření a nakládání se zemí, na které Izraelité žili.

5. PRÁVO V KNIZE NUMERI

Obsah čtvrté knihy Mojžíšovy, Numeri, je záramován do putování Izraele pod Mojžíšovým vedením Sinajskou pouští k Jordánu a do země Kenaan. Z hlediska historického tento rámec zřejmě hodně zjednodušuje stěhování lidu Izraele z Egypta do Kenaanu. Do narativních částí je zařazeno několik různě dlouhých právních oddílů.⁴⁵ Původ jednotlivých částí knihy Numeri sahá různě hluboko do dějin Izraele. Zpracování těchto textů však zjevně směřuje k vytvoření společnosti založené na autoritě kněží, nikoli na obnovení královské autority, a tím naznačuje, že konečná redakce knihy Numeri reagovala na situaci a potřeby po-exilního Izraele, který se vrátil z babylonského exilu.⁴⁶

Nm 5,5–10 obsahuje ustanovení ohledně povinnosti nahradit způsobenou škodu mezi jednotlivci v obci. Tato povinnost má dvě části. Jednou je plné odškodnění a k tomu ještě jedna pětina navíc, a to vše dá

⁴⁵ Jiří Rajmund TRETERA, „Právní dějiny starověké Mezopotámie, Egypta a Izraele,“ in *Dějiny evropského kontinentálního práva*, ed. kolektiv autorů Právnické fakulty UK, 3. upravené vydání, Praha: Leges, 2010, s. 47. Profesor Tretera označuje jednotlivé právní části z knihy Numeri spolu s Desaterem jako „Malé kodifikační celky v Tóře“, zatímco Kodex smlouvy, Zákon svatosti a Deuteronomistický zákoník řadí mezi „Velké kodifikační celky v Tóře“.

⁴⁶ PLEINS, *The Social Visions of the Hebrew Bible*, s. 71–74.

viník poškozenému. Pokud poškozený zemřel a nemá žádného zastánce, který by mohl náhradu přijmout, případně celé odškodnění knězi jako veřejné autoritě. Druhou částí nápravy způsobené nespravedlnosti je povinnost viníka ještě navíc předat knězi berana jako smířčí oběť. Cílem takto vykonané náhrady za způsobenou škodu je obnovení Božího řádu v obci.

Nm 5,11–31 upravuje řád pro osvědčení nevinu v případě mužova podezření vůči jeho ženě, že se dopustila nevěry. Je stanoven tento postup: Pokud se muž zmocní podezření a žárlivost, kterou však nemůže opodstatnit ani na základě skutečností, ani na základě svědectví právoplatných svědků, má se obrátit na kněze, který je kompetentní autoritou k projednání takového obvinění. Kněz v takovém případě administruje přísahu a Boží soud prostřednictvím hořké vody, kterou dá podezřelá ženě vypít, aby se tak ukázala její vina, anebo nevina tím, že buď o počaté dítě přijde, anebo ho donosí a porodí zdravé. Muž, který se obrátil s podezřením na kněze, je prost viny, ať už se ženina vina prokáže, či nikoli. Dvojitý standard, který tento proces zavádí, že totiž podřizuje ženu tvrdé zkoušce, zatímco stěžující si muž není nijak postižen za neopodstatněné obvinění, zřejmě odpovídá mentalitě patriarchální společnosti. Naopak celý proces pod autoritativním vedením kněze může zachránit jinak bezbrannou ženu.⁴⁷

V souvislosti se slavností beránka je formulován právní dotaz, který je prostřednictvím Mojžíše předložen Hospodinu. Hospodinovo rozhodnutí se pak stane pravidlem pro budoucí podobné případy.⁴⁸

Další právní oddíl se týká rozlišení úmyslných a neúmyslných nedodržení Hospodinových ustanovení. Nm 15,22–36 stanoví, že v případě neúmyslného porušení Hospodinova ustanovení viník, nebo celá pospolitost přinese oběť knězi, který potom za ně vykoná smířčí obřad. V případě úmyslného porušení Hospodinova příkazu bude viník vyloučen ze společenství lidu. Tento řád platí stejně pro Izraelitu jako pro cizince, který by pobýval v izraelské obci. Uplatňování tohoto ustanovení garantuje kněz. V následující narativní pasáži je ilustrativní příklad úmyslného porušení přikázání. Z příběhu vyplyne konkrétní otázka, jak trestat úmyslné porušení dne odpočinku. Hospodin pro tento konkrétní případ

⁴⁷ Srov. Conrad L'Heureux, „Numbers,” in *The New Jerome Biblical Commentary*, ed. Raymond Brown, Joseph Fitzmyer a Roland Murphy, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1990, s. 83.

⁴⁸ Nm 9,1–13.

řekl Mojžíšovi, že takový muž musí zemřít, musí být ukamenován celým společenstvím Izraele. Tento krátký právní oddíl je zakončen ustanovením o povinnosti nosit trásně na oděvu, a tak si připomínat povinnost zachovávat všechna Hospodinova přikázání.⁴⁹

Nm 27,1–11 a Nm 36,1–13 upravuje dědické právo. Dcery Selofchadovy přicházejí se starostí a s dotazem, jak to má být s dědictvím jejich otce Selofchada, který zemřel a nezanechal mužské potomky.⁵⁰ Hospodin prostřednictvím Mojžíše dává odpověď na konkrétní vznesený dotaz a tato odpověď pak slouží zároveň jako ustanovení pro budoucí podobné případy. Rozhodující roli při dědění mají v první řadě potomci mužského rodu. Pokud ale synové nejsou, mohou dědit dcery. Mají se pak vdávat jen za muže z vlastního rodu, aby majetek zůstal v otcovském pokolení. Zachování rodového majetku je hlavní cíl tohoto ustanovení o dědictví. Sotva by bylo opodstatněné hledat v tomto ustanovení moderní prosazování rovnosti muže a ženy v dědickém právu. Cílem tohoto ustanovení dědického práva je zachovat majetek rodu. A v případě nepřítomnosti mužských potomků dcery získávají právní odpovědnost a povinnost svým jednáním přispět k zachování rodového majetku. Z formálního hlediska je ustanovení zapsáno jako odpověď na konkrétní případ, který se tímto stává závazným právním precedentem.

Nm 30,2–17 upravuje platnost přísahy a slibů. Zatímco přísaha a slib muže zavazuje absolutně a muž nese následky za nedodržené slovo,⁵¹ přísaha a slib ženy zavazuje relativně. Slib, který učiní neprovdaná žena v domě svého otce, ji zavazuje, avšak pokud otec tento její slib zruší dříve, nebo téhož dne, kdy se o něm dozví, slib pozbývá závaznost. Podobně slib provdané ženy tuto ženu zavazuje, avšak pokud její manžel zruší tento slib téhož dne, kdy se o něm dozví, slib pozbývá závaznost. Pokud by však otec, nebo manžel zrušil ženin slib později než v den, kdy se o něm doví, „ponese následky její nepravosti on“ (Nm 30,16). Toto ustanovení o slibech nesplňuje očekávání moderního chápání rovnosti muže a ženy v jednání a ve vztazích. Přesto toto ustanovení zaručuje právní princip, že daný slib zavazuje,⁵² i když ho řádným a předvídatelným způsobem v předem stanovených situacích relativizuje.

⁴⁹ Nm 15,37–41.

⁵⁰ Srov. Joz 17,3–6.

⁵¹ Srov. např. slib v Nm 32,16–24.

⁵² Srov. např. § 3 odst. 2d zákona 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Rozdělení obsazovaného území se děje spořádaně buď na základě dohody, nebo losem. Rúbenovci, Gádovci a část pokolení Manasse z vlastní iniciativy a na základě slibu a dohody obsazují zajordánskou oblast. Ostatní kmeny překročí řeku Jordán a dobytá území si rozdělí losováním a poměrně: větší území připadne větší čeledi, menší území připadne menší čeledi.⁵³ Na základě Hospodinova rozhodnutí získá zvláštní postavení čtyřicet osm lévijských měst a z nich šest měst bude mít právo azylu.⁵⁴

V návaznosti na ustavení šesti měst s právem azylu kniha Numeri přináší právní oddíl s ustanoveními, která slouží k odlišení úkladné vraždy od neúmyslného zabití.⁵⁵ Trestem za spáchání zločinu vraždy je smrt viníka a tento trest má vykonat krevní mstitel, příbuzný zavražděného. V případě neúmyslného zabití se viník smí uchýlit do jednoho z azylových měst, které mu poskytne ochranu před krevním mstitelem, a tak si viník zachrání život. „Ten kdo zabil, musí zůstat ve svém útočištném městě až do smrti velekněze, teprve po smrti velekněze se může vrátit do svého vlastního území“ (Nm 35,28). Toto ustanovení může mít původ ve starším obyčeji, podle kterého smrt panovníka znamenala zároveň začátek nového období, které přinášelo všeobecnou amnestii. Někteří badatelé uvažují o tom, že smrt velekněze přináší usmíření za neúmyslná zabití nebo i další hříchy, ke kterým došlo během jeho služby.⁵⁶ Dále je stanoveno, že podezřelý z vraždy musí být usvědčen vždy alespoň dvěma svědky. Výpověď jednoho svědka, ať už jakkoli věrohodného, nedostačuje. Trest za vraždu nesmí být nikdy nahrazen výkupným, protože prolití krve poskvňuje zemi, a ta nesmí být takto znečištěna, protože je také Hospodinovým příbytkem. Znovu se tu připomíná, že Hospodinova svatost je ústředním motivem k uplatňování práva podle knihy Numeri.⁵⁷

Knihy Numeri svěřuje v rámci lidu Izraele zvláštní roli kněžím a lévijcům. Nm 16–19 dramatickým vyprávěním nejdříve uvádí Hospodinovo vyvolení Árona a jeho rodu a jejich bratří lévijců ke službě ve svatyni. V kapitole Nm 18 jsou vypočítány povinnosti a práva kněží a lévijců,

⁵³ Nm 32–34.

⁵⁴ Nm 35,1–8.

⁵⁵ Nm 35,9–34. Deuteronomistický zákoník města s právem azylu vůbec nezmiňuje, Kněžská tradice tento právní institut zmiňuje ještě v Joz 20,1–9 a 21,13–40.

⁵⁶ Srov. L'HEUREUX, „Numbers,“ s. 93.

⁵⁷ Nm 35,34.

kteřé se týkají služby ve svatyni a zároveň postavení a materiálního zabezpečení áronovců a lévijců mezi ostatními kmeny Izraele. V Nm 19 jsou zaznamenaná ustanovení, která upravují postup rituálního očišťování Izraelity, který by se poskvřnil kontaktem s mrtvým lidským tělem. Myšlenka, že kontakt s mrtvolou působí rituální znečištění, není zmíněna v textech, které mají původ v obdobích před babylonským exilem, zatímco v poexilní době je zmiňovaná opakovaně.⁵⁸ Řád očišťování zaznamenaný v této kapitole určuje kněžím klíčovou roli při tomto obřadu. S tak výlučným postavením a službou áronovců a lévijců ve svatyni souvisel také jejich vliv při formování etických a společenských principů v celé pospolitosti Izraele.

Dříve než Mojžíš zemře, předá svoje poslání a moc Jozuovi v přítomnosti celé pospolitosti Izraele. Při tomto obřadu předání má zvláštní postavení kněz Eleazar a s tím souvisí i budoucí Jozuova podřízenost knězi Eleazarovi, který má komunikovat s Hospodinem a následně sdělovat Jozuovi Hospodinova rozhodnutí. Zatímco Mojžíš zpravidla vykonával svoje poslání v přítomnosti Árona a později jeho syna Eleazara, Jozue, který má vést Izrael po smrti Mojžíše, má přicházet ke knězi Eleazarovi a doptávat se ho na Hospodinova rozhodnutí. Exekutivní moc je tu podřízena úřadu kněží.⁵⁹ Nm 22–24 zaznamenává z hlediska rozdělení mocí nezávislost Hospodinova proroka na panovníkovi a naopak opakovaně zdůrazňuje podřízenost proroka pouze Hospodinu.

Právní oddíly v knize Numeri nevytvářejí jeden kompaktní celek, naopak jsou rozptýlené po celé knize. Některé charakteristiky těchto právních oddílů jsou však právu v knize Numeri společné. Především zpracování právních oddílů v Numeri zjevně směřuje k vytvoření společnosti založené na autoritě kněží, nikoli na obnovení královské autority. Královský úřad Numeri vůbec nezmiňuje, zatímco kněžím a lévijcům svěřuje nejenom povinnosti spojené se službou ve svatyni, ale také úkoly spojené s výkonem vlády v Izraeli. Opakovaným důvodem pro respektování práva a dodržování povinností vůči Hospodinu i vůči druhému je Hospodinova přítomnost a Hospodinova svatost. Ani Hospodinova svatost ani darovaná země nesmí být znečištěna porušováním Hospodinových ustanovení. To všechno naznačuje, že konečná redakce knihy Numeri reagovala na situaci a potřeby Izraele, který se vrátil z babylonského exilu.⁶⁰

⁵⁸ Srov. Lv 22,4; Nm 5,2; Nm 9, 6–10; Nm 31,19; Ez 44,25.

⁵⁹ Nm 27,12–23.

6. ZÁVĚR

Tento článek věnuje pozornost právním sbírkám v Tóře. Cílem není studium historického vývoje práva biblického Izraele, třebaže by tato problematika byla zcela legitimní a velmi zajímavá zvláště pro odborníky v oblasti studia dějin biblického Izraele a starověkého Blízkého východu. Článek si rovněž neklade otázky, nakolik se v konkrétních historických obdobích dařilo uvádět tato ustanovení do praxe, či nakolik byla spíše ideálem, naplňovaným jen částečně. Ostatně právní sbírky v hebrejské Bibli nepopisují život Izraelitů v období biblického Izraele deskriptivním způsobem, ale shrnují prvky právního řádu biblického Izraele, podobně jako např. český občanský zákoník nepopisuje současný život lidí v České republice, ale obsahuje část českého právního řádu.

Studium práva v Tóře ukazuje, že jednotlivé právní sbírky nejsou jen náhodnými seskupeními právních ustanovení, ale že každá právní sbírka předpokládá a umožňuje vytváření právních institucí a společenských struktur, a zároveň jednotlivá ustanovení nemohou být plně pochopena jako osamocené normy, ale vždy v souvislosti s dalšími normami, se kterými vytváří právní instituty v kontextu sociálních struktur. Ve všech právních sbírkách v Tóře je zjevné, že směřují ke strukturovaným řešením nejrůznějších situací a problémů v místní obci i v širší populaci, např. řeší situace a problémy vdov, sirotků a cizinců, situace poškozených a obžalovaných, situace těch, kdo nabyli majetek nespravedlivě, situace těch, kdo porušili zákon atd. Mezi řešenými situacemi, či řešenými skupinami lidí se sotva dá najít nějaká absolutně privilegovaná. Právní sbírky v Tóře směřují k vytváření spravedlivé společnosti tím, že stanoví právní instituty k vytváření vztahů k druhým a k Bohu, instituty k řešení křivd a porušení zákona a k začleňování znevýhodněných, nebo vyloučených znovu do obce.

Právní sbírky v Tóře se od sebe liší na první pohled i při zevrubném čtení. Zjevně byly sestaveny v různých historických obdobích a za různých okolností, třebaže se dnešní biblisté kloní k závěru, že text Tóry, jak ho čteme dnes, prošel závěrečnou redakcí v době Ezdrášově před rokem 400 př. n. l. V Tóře nejsou právní sbírky vůči sobě nijak hierarchicky ani časově seřazené, takže případné rozdíly či rozpory mezi ustanoveními jednotlivých právních sbírek není možné rozhodovat podle interpretač-

⁶⁰ PLEINS, *The Social Visions of the Hebrew Bible*, s. 71–74.

ních pravidel, která jsou pro nás obvyklá, např. *lex superior derogat legi inferiori, lex specialis derogat legi generali, lex posterior derogat legi priori*. Různost v právních sbírkách v Tóře zůstává jejich trvalým dědictvím.

Desatero v obou verzích v knize Exodus i Deuteronomium stanoví právní rámec vztahů Izraelity k Hospodinu a právní rámec vzájemných vztahů v místní obci a v širší pospolitosti. Číst Desatero pouze jako návod, byť jako závazný a vymahatelný návod ke správnému individuálnímu rozhodování a žití, by značně zkreslovalo tento právní zákoník a umenšovalo jeho roli. Desatero stanoví standardy jednání jednotlivce vůči druhým. Dodržovat, nebo porušit tyto normy může jednotlivce právě jen ve vztahu k druhým, ať už k lidem, nebo k Hospodinu. Uplatňování Desatera tak směřuje k vytváření společnosti svobodných jednotlivců, založené na principech spravedlnosti a vzájemné odpovědnosti.

Na cestě lidu Izraele z otroctví v Egyptě, kde žil podle zákonů cizího panovníka, při vstupu do zaslíbené země dostal Izrael nové právo – Knihu smlouvy. Tento zákoník je založen na smlouvě s Hospodinem a byl základem života v nové zemi ve svobodě. Vzpomínka na život v otroctví podle cizích zákonů je opakující se výzvou k respektování tohoto nového zákoníku v zemi Izrael. Kniha smlouvy zavazuje všechny Izraelity k životu podle práva a spravedlnosti a slibuje prosperitu a Hospodinovo požehnání v nové zemi. V rámci vymáhání práva Kniha smlouvy sice výslovně nezmiňuje instituci soudů, ale implicitně počítá s dosažitelností místních soudů, když vyhláší procesní normy k rozhodování žalob a sporů. Kniha smlouvy rovněž nezmiňuje instituci kněží, ale stanoví pravidla k bohoslužbě, jež se má konat na místech, která ustanovil Hospodin. Při uplatňování spravedlnosti Kniha smlouvy nepředpokládá instituci krále. Zdůrazňovat, že Kniha smlouvy měla především chránit chudé, by bylo zjednodušené. Jejím cílem bylo vytváření předvídatelného a spravedlivého prostředí pro život Izraelitů v nové zemi. Její právo zároveň umožňovalo těm, kdo by se ocitli v nouzi a na okraji společnosti, spravedlivě se včlenit do života v obci. Knihu smlouvy je možné charakterizovat jako zákoník pro život ve svobodě ve vlastní zemi a zároveň je to zákoník na ochranu a začlenění vyloučených do života v místní obci.

Deuteronomistický zákoník koresponduje svým obsahem s Josiášovou reformou, i když obsahuje dřívější prvky a jeho konečná redakce je pravděpodobně pozdější. Navzdory všem podobnostem s Knihou smlouvy se jedná o druhý zákon. Je však zjevné, že Deuteronomistický zákoník je založen na stejné smlouvě Hospodina s Izraelem jako Kniha

smlouvy. V rámci vymáhání práva určuje Deuteronomistický zákoník výraznou roli centralizovaným úřadům veřejné moci, soudům, králi, kněžím a prorokům. Tyto úřady nejsou podřízeny jeden druhému ani nejsou odvozeny jeden od druhého. Propojuje je skutečnost, že jsou konstituovány a vykonávány podle Tóry. Výkon moci každého z těchto úřadů v pospolitosti Izraele je vyjádřením výhradní loajality vůči Hospodinu. Takto výlučně chápáná loajalita je jasným odmítnutím ochoty k podřízení se jakékoli jiné moci.

Zákon svatosti v té formě, v jaké ho čteme v Tóře, odpovídá době po návratu z babylonského exilu. Zákoník je zakotven v odkazu na Hospodinovu svatost. Klíčová role v obnově chrámu i celé pospolitosti Izraele patří kněžím. Kněžský úřad je zjevně náhradou za zničenou instituci královského úřadu z období království před exilem. Odkaz na Hospodinovu svatost a zdůrazněné postavení kněžského úřadu však nijak neomezují tento zákoník pouze na náboženské a kultovní povinnosti. Zákoník svatosti v sobě obsahuje specifický náboženský a sociální program obnovy, který spočívá v tom, že propojuje uplatňování spravedlnosti v oblasti Hospodinových nároků, v oblasti vzájemných vztahů v obci, v oblasti hospodaření (a ekologických) vztahů k zemi, kde Izraelité žili a hospodařili, do jednoho programu, který umožnil Izraelitům žít sice na stejném území jako před exilem, ale ve zcela novém politickém a sociálním prostředí.

Právo v knize Numeri podobně jako Zákon svatosti směřuje k vytvoření společnosti založené na kněžském úřadu, nikoli na obnovení královské autority. Královskou autoritu vůbec nezmiňuje, zatímco kněžím a lévijcům svěřuje nejenom povinnosti spojené se službou ve svatyni, ale také úkoly spojené s výkonem vlády v Izraeli. To všechno naznačuje, že konečná redakce knihy Numeri reagovala na situaci a potřeby Izraele, který se vrátil z babylonského exilu. Přes všechny odlišnosti jsou Desatero, Kniha smlouvy, Deuteronomistický zákoník, Zákoník svatosti a Právo v knize Numeri spojeny v jeden celek postavou proroka Mojžíše a posláním, které tento prorok přijal od Hospodina.

Legal Codes in the Torah

Keywords: Torah; Law; the Ten Commandments; the Covenant Code; the Deuteronomy Code; the Holiness Code; the Priestly Codes

Abstract: The article examines laws in legal codes in the Torah, among them the Decalogue, the Covenant Code, the Deuteronomy Code, the Holiness Code and the Law in Numbers. The analysis makes use of the socio-critical method and studies to what extent the norms create legal institutes and build an orderly and safe community through a legal theory perspective and, on the contrary, to what extent disrespecting the norms causes the disintegration of the individual and the community. The Decalogue establishes a framework for the relationship between the Israelites and God and to others in the community. The Covenant Code aims at living in freedom in the homeland, protecting the excluded ones and integrating them into the community. The Deuteronomy Code corresponds to the reform of King Josiah. The Holiness Code and the Law in Numbers include a specific programme of religious and social renewal in the post-exilic era.

Doc. Dr. Jiří Kašný, Th.D.
Anglo-americká vysoká škola
Letenská 5
118 00 Praha 1
kasnyjiri@seznam.cz